

Research Articles

Личностни характеристики и неформално лидерството сред млади хора с лека и умерена степен на интелектуално затруднение

Personality Characteristics and Informal Leadership Among Young People With Mild and Moderate Degree of Intellectual Disability

Радостина Антонова (Radostina Antonova)^{*a}, Цвета Стоева (Tzvetia Stoeva)^b, Калина Димова (Kalina Dimova)^c, Руско Кумовски (Rusko Kumovski)^{ad}

[a] фондация „Светът на Мария“, София, България (Maria's World Foundation, Sofia, Bulgaria). [b] фондация „Отворено общество“, София, България (Open Society Institute, Sofia, Bulgaria). [c] Софийски Университет „Св. Климент Охридски“, София, България (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Sofia, Bulgaria). [d] Пловдивски Университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, България (Plovdiv University "Paisii Hilendarski", Plovdiv, Bulgaria).

Резюме

Настоящата статия представя резултати от проведени количествени и качествени изследвания сред млади хора с лека до умерена степен на интелектуално затруднение на възраст 18 – 40 години, посещаващи Дневен център за трудови умения. Целта на изследването е да се идентифицират неформалните лидери, да се опишат личностните им характеристики, и особеностите на лидерството сред тази група. Използваните методи са: социометрично изследване, цветови тест на Люшер и Личностен въпросник на Айзенк. Събраните данни и анализиранияте резултатите сочат, че степента на интелектуално затруднение не влияе върху избора на неформален лидер. Определящи характеристики са мотивацията за самоусъвършенстване и налагане на собствения авторитет сред другите (определени по цветови тест на Люшер), както и ниските показатели по скала „Невротизъм“ от Личностния въпросник на Айзенк.

Ключови думи: интелектуално затруднение, лидерство, тревожност, екстраверсия, социометрия

Abstract

This article presents the results of qualitative and quantitative studies conducted among young people with mild to moderate intellectual disability, aged 18-40 who attended a Daycare center for working skills. The aim of the study was to identify the informal leaders among the participants and to describe some leadership features in this group. The used methods were a sociometric study, the Lüscher color-test and the Eysenck Personality Inventory. The summarized results showed that the degree of intellectual disability did not affect the choice of an informal leader. The important determinants were the motivation for self-improvement and imposing authority among others (found by means of Lüscher color test), and the low scores on scale "Neuroticism" from Eysenck Personality Inventory.

Keywords: intellectual disability, leadership, anxiety, extraversion, sociometry

Psychological Thought, 2015, Vol. 8(1), 94–104, doi:10.5964/psyct.v8i1.134

Received: 2015-02-18. Accepted: 2015-03-25. Published (VoR): 2015-04-30.

Handling Editor: Stanislava Stoyanova, Department of Psychology, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad, Bulgaria

*Corresponding author at: Maria's World Foundation, 8, Rikardo Vakarini Str., Quarter Gotse Delchev, 1404 Sofia, Bulgaria. E-mail: radost_strelec@yahoo.com

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Въведение

Настоящата статия обобщава резултатите от проведени 3 изследвания на клиентите в Дневен център „Светове“ към фондация „Светът на Мария“: социометрично изследване за определяне груповата структура и идентифициране на неформални лидери; цветови тест на Люшер и самооценъчна скала на Айзенк, използвани за идентифициране на особености на изследваната група като цяло и за изследване на особеностите на излъчените от участниците неформални лидери.

Прецизиране на основните понятия

Интелектуално затруднение (ИЗ) — Международно признатите определения за интелектуално затруднение са тези на Световната здравна организация (СЗО) и на Американската асоциация за интелектуални увреждания и затруднения в развитието (ААИУЗР). СЗО определя интелектуалното затруднение като: „Състояние на задържано или непълно умствено развитие, характеризиращо се с нарушение на уменията, които възникват с процеса на развитие и дават своя дял във формирането на общото ниво на интелигентност, т.е. когнитивните, речевите, двигателните и социалните умения. Изоставането може да се съчетава или не с други психични или телесни разстройства“ (Bulgarian Ministry of Health, 2003, p. 430). Леката степен на интелектуално затруднение (ИЗ) се характеризира с приблизителни нива на *IQ* (интелектуалния квотиент) 50 – 69 (умствена възраст 9-12 години), а умерената – 35 – 49 (умствена възраст 6-9 години) (Bulgarian Ministry of Health, 2003).

Професионалната общност в САЩ разглежда интелектуалното затруднение като: „Интелектуалното затруднение се характеризира със значителни ограничения както в интелектуалното функциониране (разсъждаване, учене, решаване на проблеми), така и в адаптивното поведение, което обхваща набор от ежедневни социални и практически умения“ (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities, 2013, p. 1). Според Американската Психиатрична Асоциация в *DSM-5* интелектуалното затруднение се класифицира в раздел невро-развитийни разстройства. ИЗ се характеризира като „дефицит в общите когнитивни способности като способността за разсъждение, решаване на проблеми, планиране, абстрактно мислене, правене на оценки и съждения, академичните постижения и учене от опита. Този дефицит е резултат от увреждане на адаптивното функциониране така че индивидите не могат да посрещнат стандартите за личностна независимост и социална отговорност в повече от един от следните аспекти на ежедневието: комуникация, социално участие, академични и/или професионално функциониране и лична самостоятелност и независимост в къщи или общността“ (American Psychiatric Association, 2013, p. 31).

Броят на хората с ИЗ в България са 0.63% от населението на РБългария или 46 313 души, от които 0.32% са хора с лека степен и 0.22% с умерена степен на интелектуално затруднение (in Dinamichen model na planirane na sotsialnite usluzi za hora s intelektualni zatrudnenia, 2010, p. 25; in Maria's World Foundation, 2012). Отчетеното съотношение между различните степени на интелектуално затруднение за България е същото като това, отчетено от другите държави-членки на ЕС като процент от общото население (Dinamichen model na planirane na sotsialnite usluzi za hora s intelektualni zatrudnenia, 2010).

Социалнопсихологическа рамка за описание на малката социална група

Малката социална група се дефинира като общност от 3-15 души, „отделена от цялостния социум чрез групови граници и норми, която има свое собствено битие и своите собствени черти“ (Ivanov, 2010, p. 6). Фундаментални параметри при изследване на малката социална група се явяват груповата структура и

груповата динамика. Груповата структура „показва нивото на определеност на взаимодействията в групата, изпълнението на едни и същи функции от всеки един член на групата, мястото на всеки от нейните членове в нейния живот и дейност и др.“ (Ivanov, 2010, p. 14). Във всяка една социална група на базата на общуването между членовете се формира комуникационна структура, която отчита както формалните (вертикалните) отношения, така и неформалните (хоризонталните) отношения. Комуникационните структури са изградени от особени типове ретикални субструктури (мрежи), чиито типове показват различни канали на комуникация – верига, кръг, звезда, паяжина и т.н. Така например в паяжината има повече лекота на общуване и отношенията са по-свободни, а при други (напр. звездата) са налице повече йерархичност и авторитарност (Ivanov, 2010, p. 83).

Инструментът, който измерва степента на организация в социалните групи, е социометричният тест (Moreno, 1994, p. 147). Чрез изследване на спонтанните взаимоотношения между членовете на една група според т.нар. „диференциращ фактор“ (симпатия/антипатия, доверие/недоверие и др.) се прави „психологическа карта/география“ на това малко общество или т.нар. социограма, която онагледява съществуващата груповата структура според този диференциращ фактор. Тя отразява съществуващи в момента съзнателни и несъзнателни потребности у членовете на групата, които се проектират у дадени членове на групата и така определят техния статус.

Друг важен параметър за описание на малката група са процесите на лидиране. Лидерството може да бъде разглеждано като „процес на общуване, при който се осъществява влияние, базирано върху позиция, статус, имидж, авторитет и харизма на дадена личност (или социална група)“ (Ivanov, 2010, p. 286). Лидерството е продукт на динамиката на процесите в малката социална група и затова негова водеща характеристика е спонтанността, т.е. в опита да се адаптират към дадена социална среда членовете на една група по-скоро се опират на емоционалните връзки, тъй като емоциите са първични във филогенетичен аспект. Съществуват няколко различни теории, които обясняват лидерството по различен начин. Според теорията на чертите всеки може да бъде ефективен лидер, ако притежава определен набор от черти. Синтетичната теория търси при лидерството връзките между водач и последователи, между задачи и изпълнение, между цели и ситуации и т.н. „Според интерактивната теория лидерството е феномен, който зависи от съчетаването на личностни особености, взаимодействия, структури и ситуативни обстоятелства. Съответно можем да констатираме, че в групата има много ситуативни лидери“ (Ivanov, 2010, p. 287).

Една група не се формира винаги около един лидер. Фриц Редл въвежда понятието *централна личност*. Тази личност фокусира емоционалните връзки в групата. Съществуват 10 типа централна личност според Редл (in Dorsch, 1982, p. 187):

1. *патриархален суверен* - вдъхва респект и сигурност у членовете на групата, но е „добър и справедлив“. Той въплъщава Свръх- Аз-а в съзнанието на групата;
2. *лидер* – личност по-близко възрастово и по разбираня да групата. Бива обожаван. Членовете искат да са като него;
3. *тиран* - определящо понятие за този тип лидер е налагането и поддържането на непроменима структура, т.е. ред. Идентифицира се неговото Свръх- Аз в Свръх- Аз-а на членовете;
4. *любовен обект* – определя се като централна личност, но не и лидер. Членовете на групата не се идентифицират с него и не се приемат нормите му;

5. *обект на агресивни импулси* - по-рафиниран в агресията си и по-малко доминиращ от тирана. Става център на солидарността “против”;
6. *организатор* - разрешава реализирането на подтиснатите импулси;
7. *прелъстител* - пречи да се развива чувството за вина;
8. *герой* - в тиранизирана група се бунтува срещу садизма и несправедливостта на началника, което стимулира креативността на групата;
9. *лошото влияние* - подбужда към израз на тези импулси, които са насочени срещу свръхаза. Разрешаването на този конфликт развива емоциите в групата;
10. *добрият пример* - без вътрешен конфликт, тревожност или чувство за вина. Около него членовете на групата се чувстват сигурни. Влиянието е в областта на моралните оценки.

Постановка на изследването

Цел

Цел на настоящето изследване е да се визуализират и анализират процесите на лидерство в малка група от хора (16 души) с лека до умерена степен на интелектуално затруднение.

Задачи

Изследването има две задачи:

Изготвяне на *социограма* на комуникационната структура на изследваната група и определяне на основните характеристики, въз основа на които участниците избират лидера/лидерите сред тях.

Изследване на обективно измерени *характеристики на излъчените за лидер/лидери* участници с утвърдени психологически инструменти.

Изследвани лица

Изследването обхваща 16 души на възраст 18-42 години с лека до умерена степен на интелектуално затруднение (степен на интелектуално затруднение е базирана на актуални решения на ТЕЛК), посещаващи Дневен център „Светове“, гр. София. Разпределението по пол и степен на интелектуално затруднение е представено в [таблица 1](#).

Таблица 1

Разпределение на извадката по пол и степен на интелектуално затруднение

Степен на ИЗ	Пол		Общо
	жени	Мъже	
Лека степен на ИЗ	4	4	8
Умерена степен на ИЗ	5	3	8
Общо	9	7	16

Забележка. Десет души са над 30 години, а 6 под 30 години. Всички участници имат завършено средно образование, като 10 от тях са завършили помощни училища в София, а останалите 6 са завършили масови средни училища най-често като частни ученици на индивидуален план.

Методология

Методологията включва социометрично изследване под формата на полуструктурирано индивидуално интервю; цветови тест на Люшер и личностен въпросник на Х. Айзенк, както и статистически методи за обработка и анализ на събраните данни.

Социометричното изследване е проведено под формата на полуструктурирано индивидуално интервю с всеки участник и протича в 2 етапа: (1) спонтанен избор (всеки участник от списък с имената на всички клиенти избира 2-ма души, с които би отишъл на необитаем остров и един, с когото по никакъв начин не би отишъл) и (2) мотивация на изборите (участникът изброява причини за всеки свой избор). При данните от първия етап се преброяват броят положителни и отрицателни избори, които всеки участник е получил. Те се визуализират под формата на социограма. Данните от втория етап се разпределят в семантични гнезда – кои са най-често споменаваните причини за положителен/отрицателен избор.

Цветовият тест на Люшер представлява идеографичен тип изследователска техника. Той регистрира преди всичко емоционалната страна на процесите на личностно функциониране към момента на изследването. При прилагането му са направени две последователни изследвания (с разлика между двете 10 минути). Първият избор на всеки участник отразява желаното състояние, а вторият – действителното състояние (Bardov, 2010).

Личностният въпросник на Х. Айзенк е базиран на неговия модел на личността и е адаптиран за български условия от И. Паспаланов и Д. Щетински (Paspalanov, Shtetinski, & Eysenck, 1984). Въпросникът описва личността чрез четири дименсии, отразени в четири скали: екстравертност, невротизъм (емоционална устойчивост), психотизъм и социална желателност, като първите две отразяват основните дименсии в модела (Ivanov, 1999b, p. 15).

Процедура по събиране на данни — И трите методики са проведени от специалисти под формата на индивидуални структурирани интервюта с всеки един участник.

Процедура по обработка и анализ на данните — *Социометрично изследване*. Процедурата по обработка и анализ на суровите данни включва количествен и качествен елемент.

- Количествени данни: при изготвянето на социограмата се сумират броят положителни и отрицателни избори за всеки участник, като получените най-висок брой избори са съответно лидери/аутсайдери. Направените избори се изобразяват в социограма на положителните (фигура 1) и отрицателните (фигура 2) избори, като се използват приетите обозначения (кръг – жена, триъгълник – мъж; права непрекъсната линия – първи избор, като стрелката посочва посоката на избора, права прекъсната линия – втори избор).
- Качествени данни: събраният вербален материал относно мотивацията за направените избори се класифицира в семантични гнезда, които се обобщават като характеристики на положителните и отрицателните избори.

Цветови тест на Люшер. Обработката на суровите данни и анализа на резултатите протича в точно определен порядък, който започва с данните, установени за субективното възприятие на изследвания за съществуващата ситуация (функционална група “х”); представяне на източниците на неосъзнавана тревога и потребностите, които са потискани (функционална група “-”); интерпретацията на съдържаните черти

(функционална група “=”); тълкуването за желаните цели и тактическия метод за тяхното постигане (функционална група “+”). Анализът завършва с разкриване на актуалния емоционален проблем на изследвания (Bardov, 2010; Ivanov, 1999a, pp. 18-28).

Личностен въпросник на Айзенк. Процедурата по обработка и анализ на количествените данни е спрямо стандартизирана процедура (Ivanov, 1999b, pp. 15-16; Paspalanov, Shtetinski, & Eysenck, 1984). Резултатите по скалите от личностния въпросник на Айзенк – социална желателност, екстраверсия/интроверсия, невротизъм и психотизъм, са обработени чрез статистическия софтуер SPSS 16 с непараметричния метод на Ман-Уитни за търсене на различия по пол и по степен на умствена изостаналост. Също така резултатите по скалите от Личностния въпросник на Айзенк са съпоставени с тези на нормативната извадка (Paspalanov, Shtetinski, & Eysenck, 1984) чрез *t*-критерий за една извадка (One-Sample *t*-Test).

Хипотези

Първата работна хипотеза е свързана с вида комуникационна структура. Тъй като участниците работят в основно 3 малки групи, които са постоянни по състав и цели, допускаме, че всяка малка група ще избере собствен неформален лидер, т.е. комуникационната структура би представлявала съвкупност от няколко звездо-подобни подмрежи.

Втора работна хипотеза: поради фактът, че групите са сформирани около обучителна цел в трудови умения допускаме, че неформалните лидери ще са тези участници, които имат най-добри умения и се справят най-добре с конкретните задачи.

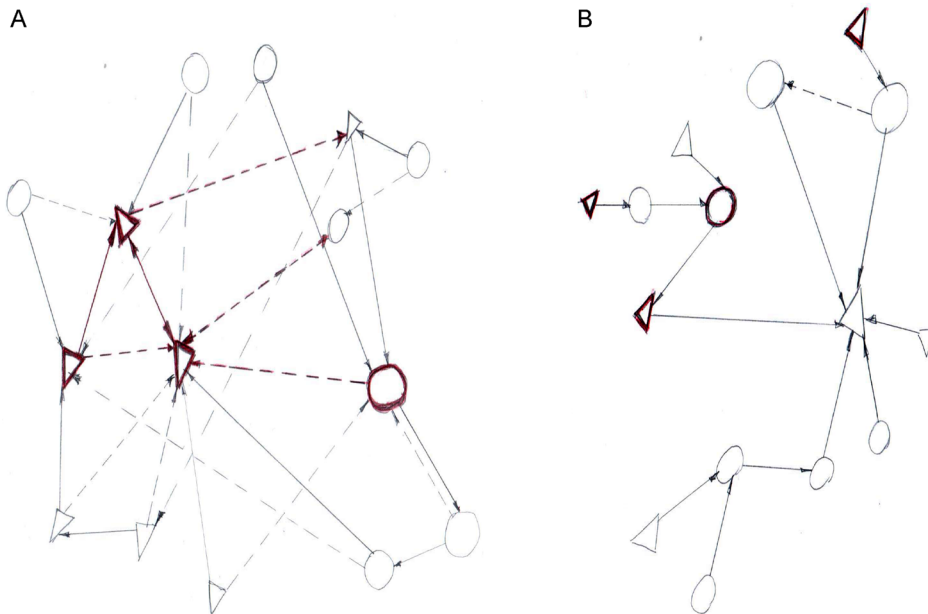
Третата работна хипотеза се отнася до очакваните личностни характеристики на избраните неформални лидери: съчетание на високи стойности по скалата екстраверсия и ниски стойности по скалата невротизъм (личностен въпросник на Айзенк) както и наличие на общи характеристики в индивидуалните профили на избраните за лидери изследвани лица (цветови тест на Люшер), които не се срещат в профилите на останалите участници.

Описание и анализ на резултатите

Социометрично изследване

Както се вижда от фигура 1 груповата структура спрямо положителните избори може да се определи от вида „паяжина“, което предполага по-свободни, нейерархизирани отношения между членовете, които не зависят от формалното разделение на участниците в работни групи в самия Дневен център. Оформя се една подгрупа от четирима участници (трима мъже и една жена), събрали голяма част от полжителните избори, които могат да се разглеждат като лидираща група. Сама по себе си тази 4-членна лидираща група има структура от вида „звезда“, тъй като 3-ма от участниците избират четвъртия член на тази група, като лидерът събира общо 9 положителни избора. Лидерската група се състои от 3 мъже и 1 жена (отбелязани с фигури с в по-платни черни линии на фигура 1 и фигура 2), като трима от тях са с лека степен на ИЗ и съответно един с умерена степен. Лидерът, който събира положителните избори в лидерската група, е с умерена степен на интелектуални затруднение.

От фигура 2 се вижда, че групата има ясно изразен фокус на отрицателните избори (6 броя отрицателни избори).

Легенда 1. триъгълник – мъж; кръг – жена; непрекъснатата стрелка – първи избор към; прекъснатата стрелка - втори избор към. А. Социограма на положителните избори. В. Социограма на отрицателните избори.

Резултатите от втората част на социометричното изследване дават яснота относно мотивацията на участниците да направят точно тези избори. Излъчените за неформални лидери участници са описани по сходни начини, които могат да се обобщят в следните три основни мотива за избор:

- Намаляване на тревожността – „мога да разчитам на него“, „чувствам се спокоен/спокойна с него/нея“, „приятен, готина – прекарваме си весело и добре заедно“, „ще ме защити“;
- Справящи се с трудни за другите битови и работни задачи – „сръчен е“, „няма да се загуби“, „ориентира се добре (в пространството)“, „няма да ни остави гладни – може да готви“;
- Просоциално поведение и по-добри умения за общуване – „помага ми“, „добре си прекарваме“, „учтив/а“, „свясно момче/момиче“.

Отрицателните избори се мотивират по-трудно от участниците. Най-често определенията са „не се включва в дейностите и от нищо и никого не се интересува“, „не се научава на нищо“, „обича да се налага“, „много говори“. С други думи, самоизолирането и тревожното, себе-центрирано поведение не се толерира от участниците.

Цветови тест на Люшер

Индивидуалните резултати на участниците показват голяма вариативност и е трудно да се обобщят. В профилите на излъчените като лидери се откриват следните сходства, които не се откриват в профилите на другите участници:

- Цветови комбинации за група „х“: стремеж към по-висок престиж; търсене на близост с желаните партньори.

- Цветови комбинации за група „-“: актуално психично състояние: стремеж към независимост и самоусъвършенстване.
- Актуален проблем: усещане, че достойнството му е наранено/не е оценен достатъчно от останалите и следователно търсене на условия, в които има повече условия за доказване на собствената значимост.

Личностен въпросник на Айзенк

От проведеня статистически анализ на данните се вижда, че средните стойности за жените с ИЗ по всички скали са над нормите за жени (таблица 2), с изключение на скалата „социална желателност/лъжа“, по която резултатите на жените с ИЗ са значимо по-ниски. Средните стойности за мъжете с ИЗ по всички скали са над нормите за мъже (таблица 3), но различията не са статистически значими, с изключение на скалата „социална желателност/лъжа“. Разбира се, изследваните лица с ИЗ са твърде малко на брой, за да се правят категорични заключения, включително при сравнения с репрезентативната нормативна извадка на здрави хора.

Таблица 2

Средни стойности на изследваните жени с ИЗ по скалите от Личностния въпросник на Айзенк съпоставени с нормативната извадка

Скали	Стойности за жени с ИЗ					Нормативни стойности за жени			
	брой	Минимален получен бал	Максимален получен бал	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i> (8)	<i>p</i>
Екстраверсия	9	9	19	15,67	2,87	12,04	4,41	3,788	0,005
Невротизъм	9	9	23	17,22	3,93	13,23	5,07	3,048	0,016
Психотизъм	9	3	11	7,11	2,57	2,89	2,69	4,925	0,001
Социална желателност	9	6	13	9,11	1,96	10,92	3,68	2,762	0,025

Забележка. нормите са посочени по (Ivanov, 1999b, p. 16); *M* означава средно аритметична; *SD* означава стандартно отклонение.

Таблица 3

Средни стойности на изследваните мъже с ИЗ по скалите от Личностния въпросник на Айзенк

Скали	Стойности за мъже с ИЗ					Нормативни стойности за мъже			
	брой	Минимален получен бал	Максимален получен бал	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i> (6)	<i>p</i>
Екстраверсия	7	9	20	14,71	4,35	12,76	4,33	1,189	0,279
Невротизъм	7	8	22	13,71	5,56	9,69	5,09	1,915	0,104
Психотизъм	7	3	11	5,86	2,54	3,78	2,94	2,16	0,074
Социална желателност	7	10	16	12,14	2,12	8,73	4,02	4,268	0,005

Забележка. нормите са посочени по (Ivanov, 1999b, p. 16); *M* означава средно аритметична; *SD* означава стандартно отклонение.

Тези резултати описват изследваната извадка като индивиди с висока тревожност, т.е. емоционално неустойчиви, себе-погълнати, с бедност на чувствата. Комбинацията от високи стойности по скалите „екстраверсия“ и „психотизъм“ говори за склонност към хистеричност в поведението (Ivanov, 1999b, p. 16).

По-детайлните анализи сочат, че жените с ИЗ (таблица 2) имат по-високи стойности по скалите екстраверсия/интроверсия ($Mann-Whitney U = 29,5; p = 0,829$), невротизъм ($Mann-Whitney U = 18; p = 0,151$) и „психотизъм“ ($Mann-Whitney U = 18; p = 0,145$) от мъжете с ИЗ (таблица 3), но различията по пол не са статистически значими. Обаче мъжете с ИЗ са проявили значимо по-висока социална желателност, в сравнение с жените с ИЗ ($Mann-Whitney U = 8; p = 0,011$).

Няма значими различия между изследваните с лека и умерена степен на ИЗ по скалите екстраверсия/интроверсия ($Mann-Whitney U = 29; p = 0,748$), невротизъм ($Mann-Whitney U = 30,5; p = 0,874$), „психотизъм“ ($Mann-Whitney U = 30; p = 0,83$) и социална желателност ($Mann-Whitney U = 21; p = 0,238$).

Избраните за лидери имат следните резултати по скали:

- Скала „екстраверсия“ – трима са над нормата, един е в нормата за съответния пол (мъж);
- Скала „невротизъм“ – трима са в нормата, един е в долна граница над нормата (жена);
- Скала „психотизъм“ – трима са в нормата, един с екстремална стойност (жена);
- Скала „социална желателност“ – трима са над нормата, един е под нормата (жена).

Участникът, събрал фокусът на отрицателните избори, показва екстремални стойности по скала „психотизъм“ и стойности над нормата по скалите „екстраверсия“ и „невротизъм“.

Изводи

Анализът на получените резултати показва, че основни детерминанти за избор на лидер сред изследваните лица са: (1) намаляване на тревожността на участниците, (2) развити умения (комуникативни, моторика, включително по-добро справяне с работните задачи в Дневния център) и (3) просоциалното поведение - готовност за взаимопомощ. Така втората работна хипотеза е доказана частично, като се разширява познанието за мотивите за избор на лидер.

Относно първата работна хипотеза, видът на груповата структура („паяжина“) отхвърля частично предположението, че формалното разделение ще раздели групата на ясно отделени под-групи. Излъчените като лидери са участници в различните работни под-групи, но те получават избори, независимо от принадлежността към формалните работни под-групи.

Третата работна хипотеза е доказана изцяло, тъй като резултатите от личностния тест на Х. Айзенк сочат, че избраните за лидери имат стойности над нормата за скала „екстраверсия“, стойности в нормата за общата популация по скала „невротизъм“ (индивидуалните им стойности са по-ниски от стойностите на почти всички останали участници). Характеристиките на избраните за лидери се допълват със стойности в норма по скала „психотизъм“ и над норма за скала „социална желателност“. Резултатите от цветовия тест на Люшер допълват тези характеристики със силна вътрешна мотивация за независимост, самоусъвършенстване и търсене на престиж сред референтната група. Тези характеристики не се срещат в профилите на другите участници.

Резултатите от проведеното изследване сред тази малка като брой извадка дават перспектива за следващи изследвания, свързани с особеностите на динамиката в тази слабо изследвана популация у нас. Поради малкия брой участници в изследването резултатите не претендират за научна обективност и значимост, а показват една „моментна снимка“ на контекстуално зависими процеси, каквито са процесите на груповото структуриране. Като следваща стъпка на изследвания в областта се налага разширяване на броя изследвани лица с цел обективизиране на резултатите, както и сравняване на резултатите с тези сред групи с различна специфика (напр. хора с психични заболявания, хора, зависими от наркотични вещества и др.), така и с контролна група от участници на същата възраст и в норма. Примери за подобни изследвания сред хора над 18 годишна възраст в българската научна периодика липсват, а сравняването с популации с по-ниска възраст не би било адекватно. По-дълбочинното изследване на спецификите на избора на неформален лидер сред тези групи би дало възможност за по-добро разбиране на групите със специфични потребности, както и повече възможности за прилагане на адекватни интервенционни подходи.

Резултатите също така дават насока за приложимостта на използваните методи сред тази специфична група – хората с интелектуални затруднения – което може да бъде от голяма практическа полза за работещите специалисти. Находките, описани в статията, могат да бъдат използвани за разработване на групови интервенционни развитийни методи за хората с лека до умерена степен на интелектуално затруднение с цел повишаване на уменията им за самостоятелен живот и пълноценното им интегриране в социалната и трудовата среда.

Финансиране

Авторите не са получили финансиране, което да докладват.

Конфликт на интереси

Авторите декларират, че не съществува конфликт на интереси.

Благодарности

Авторите не са получили помощ/подкрепа, която да докладват.

Литература

American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. (2013). *Frequently asked questions on intellectual disability*. Retrieved from <http://www.aamr.org/>

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.

Bardov, I. (2010). *Narachnik za rabota s osemstvetnia test na M. Lüscher* [Manual for work with the eight-color Lüscher test]. Sofia, Bulgaria: Domino.

Bulgarian Ministry of Health. (2003). *MKB-10. Mezhdunarodna statisticheska klasifikatsia na bolestite i problemite, svarzani sas zdraveto. Deseta revizia. Tom 1 (chast 1)* [ICD-10. International statistical classification of diseases and related health problems. Tenth revision (Volume 1)]. Geneva: WHO. Retrieved from http://ncphp.government.bg/files/nczi/MKB/mkb_v1_part1.pdf

- Dinamichen model na planirane na sotsialnite usluzi za hora s intelektualni zatrudnenia [Dynamic model of planning the social services for people with intellectual disabilities]. (2010). Sofia, Bulgaria: De Passerel and Bulgarian Association for Persons with Intellectual Disabilities. Retrieved from <http://www.depasarel.bg/uploads/images/documents/dinamichen.model.za.planirane.pdf>
- Dorsch, F. (1982). *Psychologisches Wörterbuch* [Psychological Dictionary]. Bern, Switzerland: Verlag Hans Huber.
- Ivanov, I. (1999a). *Metodiki za izsledvane na funktsionalnite sastoyania* [Methods for study of functional states]. Shumen, Bulgaria: Aksios.
- Ivanov, I. (1999b). *Metodiki za izsledvane na kachestvata na lichnostta* [Methods for study of personal qualities]. Shumen, Bulgaria: Aksios.
- Ivanov, P. (2010). *Prilozhna sotsialna psihologia* [Applied social psychology]. Rouse, Bulgaria: Ahat.
- Maria's World Foundation. (2012). *Drugite za nas* [The others for us]. Retrieved from <http://mariasworld.org/bg/main/media/98>
- Moreno, J. (1994). *Osnovi na psihodramata* [Fundamentals of psychodrama]. Sofia, Bulgaria: Open Society Institute.
- Paspalanov, I., Shtetinski, D., & Eysenck, S. (1984). Bulgarska adaptatsia na lichnostnia voprosnik na Hans Eysenck [Bulgarian adaptation of Eysenck Personality Inventory]. *Psihologia*, 11(5), 279-293.

About the Authors

Radostina Antonova has a Master's degree of Psychology at Sofia University "St. Kliment Ohridski". She works as a psychologist at Maria's World Foundation. She is a national consultant at Bulgarian Health Ministry, Programme "Prevention and Control of AIDS". Her professional interests are in the area of development, application and assessment of different methods of prevention and intervention among vulnerable hard-to-reach groups.

Tsveta Stoeva has a Master's degree of Clinical Psychology at Sofia University "St. Kliment Ohridski". She is a freelance journalist for a number of Bulgarian magazines. She works as a translator at a project of Open Society Institute, Sofia, related to human rights and European NGOs. Contact: Open Society Institute – Sofia, 56, Solunska Street, 1000 Sofia, Bulgaria. E-mail: cveta.stoeva@gmail.com

Kalina Dimova is a Psychology student in her 4th year of study at Sofia University "St. Kliment Ohridski". Her professional interests are related to child psychology and art-therapy. Contact: Sofia University "St. Kliment Ohridski", 15 Tsar Osvoboditel Blvd, 1504 Sofia, Bulgaria. E-mail: kad_92@abv.bg

Rusko Kumovski is a student of Special pedagogy in his 3rd year of study at Plovdiv University "Paisii Hilendarski". He is a work-therapist at Maria's World Foundation. His interests are in the area of andragogy and integration of people with special educational needs. Contact: Maria's World Foundation, 8, Rikardo Vakarini Str., Quarter Gotse Delchev, 1404 Sofia, Bulgaria. E-mail: rkumovski@gmail.com